

THOMAS
MORE



UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

LEERLING LEERKRACHT RELATIE VRAGENLIJST

NORMERING VLAAMS BASISONDERWIJS

THOMAS MORE ANTWERPEN

TOEGEPASTE PSYCHOLOGIE & PSYCHODIAGNOSTISCH CENTRUM

KU LEUVEN

SCHOOLPSYCHOLOGIE EN ONTWIKKELINGPSYCHOLOGIE VAN KIND EN ADOLESCENT

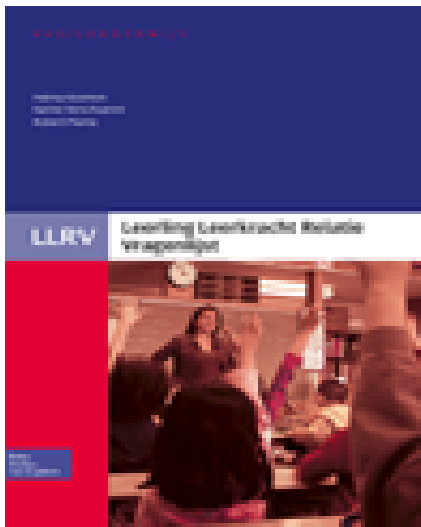
UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

PEDAGOGIEK, ONDERWIJSKUNDE EN LERARENOPLEIDING

Ivo BERNAERTS, Walter MAGEZ, Ellen D'HAENENS, Helma KOOMEN, & Karine VERSCHUEREN

2015

I. VOORSTELLING LEERLING-LEERKRACHT RELATIEVRAGENLIJST (LLRV)



De kwaliteit van de interpersoonlijke relatie met leerkrachten heeft een belangrijke invloed op de ontwikkeling van kinderen (Buyse, Koomen, & Verschueren, 2007; Koomen, Verschueren & Pianta, 2007). Deze kwaliteit speelt een rol in hun welbevinden, sociaal functioneren en leerprestaties en vormt de basis van waaruit de leerkracht de emotionele, sociale en cognitieve ontwikkeling van leerlingen bevordert. Gunstige effecten van positieve of warme, nabije leerling-leerkrachtrelaties en ongunstige effecten van negatieve, conflictueuze of sterk afhankelijke, relaties komen tot uiting in uiteenlopende aspecten van het schoolse functioneren, waaronder plezier op school, werkhouding, sociale competentie, probleemgedrag en schoolprestaties (zie overzicht van Sabol & Pianta, 2012). Ook onderzoek in Vlaamse basisscholen toont dat een warme, nabije relatie met de leerkracht een bufferende rol kan spelen voor de ontwikkeling van kinderen die risico lopen op aanpassingsproblemen (Buyse, Verschueren, & Doumen, 2011). Anderzijds wordt vastgesteld dat een negatieve, conflictvolle relatie met de leerkracht, gedragsproblemen bij het kind kan versterken, waardoor leerkracht en kind in een vicieuze spiraal komen (Doumen, Verschueren, Buyse, Germeijs, Luyckx, & Soenens, 2008).

De Leerling Leerkracht Relatie Vragenlijst (LLRV) van Koomen, Verschueren en Pianta (uitgeverij Bohn Stafleu - van Loghum, Houten, 2007) is het eerste Nederlandstalige zelfbeoordelingsinstrument waarmee de affectieve kwaliteit van de relaties tussen leerkrachten en individuele leerlingen (*leeftijdsgerechtigd 3 - 12 jaar*) multi-dimensioneel in kaart kan worden gebracht. De vragenlijst geeft een indicatie van de algemene kwaliteit van de relatie en van specifieke relatieprofielen in termen van nabijheid, conflict en afhankelijkheid. Het gebruik van dit instrument is geïndiceerd indien zich aanpassingsproblemen aan de kant van de leerling of werkgerelateerde problemen aan de kant van de leerkracht in de relatie met individuele kinderen (dreigen te) ontwikkelen. De LLRV is een zelfrapportage-instrument dat 28 items omvat met een vijfpunten likertschaal, lopend van 1 (*zeker niet van toepassing*) tot 5 (*zeker van toepassing*). De afnameduur bedraagt 5 tot 10 minuten. Invullen en scoren kan zowel handmatig als geautomatiseerd via Testweb. Hiervoor dient de gebruiker met een psychodiagnostische bevoegdheid de LLRV-handleiding aan te kopen bij Bohn Stafleu van Loghum (www.bsl.nl/shop). De itemscores worden per schaal opgeteld. De ruwe schaalcores worden vervolgens omgezet in normscores en percentielen.

De LLRV meet de perceptie van de leerkracht van zijn/haar relatie met een specifieke leerling in termen van de volgende **relatiedimensies**:

- **Nabijheid.** Deze subschaal omvat 11 items en meet de mate waarin een leerkracht genegenheid, warmte en open communicatie ervaart in de relatie met een bepaald kind en reflecteert bijgevolg een positieve relatiedimensie. Een voorbeelditem is: 'Ik heb een hartelijke, warme relatie met dit kind.'
- **Conflict.** Deze subschaal meet de mate waarin een leerkracht zijn of haar relatie met een bepaald kind als negatief en conflictueus beoordeelt. Een voorbeelditem is: 'Dit kind en ik lijken voortdurend strijd met elkaar te leveren.' De subschaal bestaat eveneens uit 11 items.
- **Afhankelijkheid.** Deze subschaal omvat 6 items en meet de mate waarin een leerkracht een leerling als overmatig afhankelijk beoordeelt ten opzichte van zichzelf en reflecteert bijgevolg een negatieve relatiedimensie. Een voorbeelditem is: 'Dit kind is de hele dag door sterk op mij gericht.'

Ten slotte kan ook een beoordeling worden gegeven van de algemene kwaliteit van de relatie. De LLRV Totaalschaal meet de mate waarin een leerkracht zijn of haar relatie met een bepaald kind over het algemeen als positief beoordeelt. Hiertoe worden de ruwe scores van de subschalen Conflict en Afhankelijkheid omgekeerd en opgeteld bij die van de subschaal Nabijheid.

De LLRV biedt diverse toepassingsmogelijkheden. Het instrument is in de eerste plaats bruikbaar als zelfbeoordelingsinstrument voor de leerling-leerkrachtrelatie in functie van preventie of vroegtijdige interventie in het geval zich aanpassingsproblemen in een schoolse setting (dreigen te) ontwikkelen. Bijvoorbeeld wanneer men vermoedt dat een leerling weinig veiligheid zoekt in de relatie met de leerkracht of wanneer gedrag van een leerling de relatie met de leerkracht onder druk zet. De LLRV kan ook toegepast worden om effecten van interventies gericht op het verbeteren van de leerling-leerkrachtrelatie te bepalen, bijvoorbeeld bij de evaluatie van consultatieve leerlingbegeleiding of een interventie gericht op het verbeteren van de leerling-leerkrachtrelatie (bijvoorbeeld Playing-2-gether of Samen-spel, Vancraeyveldt, Verschuieren, Wouters, Van Craeyveldt, Van Den Noortgate, & Colpin, 2015; Relationship-Focused Reflection of Relatiegerichte Reflectie met behulp van het Leerkracht Relatie Interview, Spilt, Koomen, Thijs, & van der Leij, 2012).

De LLRV kan worden ingevuld door kinderverzorg(st)ers, leerkrachten, zorgleerkrachten, interne leerlingenbegeleiders en leidinggevendenden die het kind tenminste zes weken in de groep/klas hebben of hem of haar van nabij kennen. Afname, scoring en interpretatie is voorbehouden aan psychodiagnostische gekwalificeerde professionals (professionele bachelors Toegepaste Psychologie en masters Psychologie/(Ortho)pedagogiek).

Psychometrische gegevens

Betrouwbaarheid. Voor de LLRV is voor de Nederlandse steekproef onder andere de interne consistentie onderzocht (Koomen, Verschuieren & Pianta, 2007). De subschalen Nabijheid en Conflict en de Totaalschaal voldoen in alle groepen aan de minimumeis voor betrouwbaarheid die door de COTAN aan diagnostische instrumenten wordt gesteld. De interne consistentie varieert voor deze schalen voor de totale steekproef en de subgroepen jongens en meisjes tussen .87 en .90. De interne consistentie van de subschaal Afhankelijkheid varieert voor de totale steekproef en de subgroepen jongens en meisjes tussen .77 en .79 en ligt daarmee net onder het criterium van de COTAN. De COTAN beoordeelde de betrouwbaarheid van de LLRV in 2008 als voldoende.

Validiteit. Koomen, Verschuieren en Pianta (2007) onderzochten de begripsvaliditeit van de LLRV door middel van een factoranalyse (zie ook Koomen, Verschuieren, Van Schooten, Jak, & Pianta, 2012) en een onderzoek naar de correlaties met andere metingen van de leerkracht-kind relatiekwaliteit en metingen van sociaal-emotioneel functioneren van kinderen. De resultaten ondersteunden de 3-factorenstructuur en de convergentie met andere perspectieven op en metingen van de relatie (onder andere externe observatie, peernominaties en stressbeleving in de relatie door de leerkracht), alsmede met leerkracht- en ouderbeoordelingen van diverse vormen van probleemgedrag en prosociaal functioneren. De COTAN beoordeelde de begripsvaliditeit in 2008 dan ook als goed. Aangezien er geen onderzoek is verricht naar de criteriumvaliditeit is deze door de COTAN beoordeeld als onvoldoende.

Normering. De LLRV is enkel voor Nederland genormeerd en dit op een gestratificeerde steekproef (met regio en onderwijstype als stratificatiecriteria). Tevens werd gestreefd naar een voldoende aantal (telkens minimum 100) jongens en meisjes per leeftijdsgroep. Zowel voor jongens als meisjes zijn aparte normtabellen opgesteld voor alle leeftijdsjaargroepen van 3 t/m 12 jaar. De COTAN beoordeelde de normen in 2008 als goed.

Dit rapport met Vlaamse normen vormt een aanvulling voor Vlaanderen op de Nederlandse handleiding van de LLRV. In het rapport is een normering opgesteld voor het basisonderwijs in

Vlaanderen voor jongens en meisjes in het kleuteronderwijs (1^{ste}, 2^{de} en 3^{de} kleuterklas) en het lager onderwijs (1^{ste} tot en met 6^{de} leerjaar).

Uitgebreide informatie over het instrument zelf is te vinden in de LLRV-handleiding van Bohn Stafleu van Loghum (www.bsl.nl/shop). Deze aanvulling is slechts bruikbaar als men ook beschikt over de oorspronkelijke Nederlandse handleiding van de LLRV.

Dit onderzoeksproject werd uitgevoerd door dr. **Ivo Bernaerts** en dr. **Ellen D'Haenens**, onderzoeksmedewerkers in de professionele bacheloropleiding Toegepaste Psychologie en het psychodiagnostisch centrum (PDC) Thomas More Antwerpen in overleg met de auteurs van de LLRV-handleiding prof. dr. **Karine Verschueren** (KULeuven) en dr. **Helma Koomen** (Universiteit Amsterdam) en in samenwerking met **Walter Magez**, voorzitter CLB-coördinatieteam Antwerpen voor Psychodiagnostiek, CAP-vzw en medewerker Schoolpsychologie (SOKA) KULeuven en medewerker PDC Thomas More Antwerpen.

II. ONDERZOEK VLAAMSE NORMING LLRV

METHODE NORMERINGSONDERZOEK

Deelnemers

De normeringsteekproef en de normgroepen zijn gebaseerd op LLRV vragenlijsten ingevuld voor een totaal van 1753 leerlingen uit 39 Vlaamse gewone basisscholen verspreid over de vijf Vlaamse provincies (38% provincie Antwerpen, 35.9% provincie Limburg, 8.1% provincie Vlaams-Brabant, 12.4% Oost-Vlaanderen en 5.6 % provincie West-Vlaanderen).

In het gewoon kleuteronderwijs participeerden 60 leerkrachten uit 13 kleuterscholen in het onderzoek (15.4% provincie Antwerpen, 76.9% provincie Limburg en 8.7% provincie Vlaams-Brabant). De andere twee provincies waren in deze steekproef niet vertegenwoordigd. In het gewoon lager onderwijs werkten er 159 leerkrachten mee uit 26 lagere scholen verspreid over de vijf Vlaamse provincies (45.3% provincie Antwerpen, 23.3% provincie Limburg, 7.9% Vlaams-Brabant, 16.3% provincie Oost-Vlaanderen en 7.3% provincie West-Vlaanderen). Voor het onderwijsniveau, zowel voor het kleuter- als voor het lager onderwijs, zijn de provincies Oost- en West-Vlaanderen ondervertegenwoordigd (samen 18.1% in deze steekproef versus 41,1% in de onderwijsstatistieken 2013-2014) en is de provincie Limburg oververtegenwoordigd (35.9% in deze steekproef versus 13% in de onderwijsstatistieken 2013-2014). Voor meer informatie verwijzen we graag naar www.ond.vlaanderen.be/onderwijsstatistieken/2013_2014/VONC_2013_2014_basionderwijs.pdf.

In het gewoon kleuteronderwijs werd de LLRV-vragenlijst ingevuld voor 418 kleuters (46.4% jongens en 53.6% meisjes). In het gewoon lager onderwijs werden er 1335 LLRV-vragenlijsten voor de lagere schoolleerlingen (50.3% jongens en 49.7% meisjes). Het merendeel van de leerkrachten (91.9%) vulde de vragenlijst in voor zes leerlingen (3 jongens en 3 meisjes) die bruikbaar waren voor het normeringsonderzoek. Iets meer dan 2 % vulde de vragenlijst in voor meer dan zes leerlingen. Bij bijna 6% van de leerkrachten werden drie, vier of vijf geldige LLRV-vragenlijsten geteld. Het gemiddelde aantal bruikbare vragenlijsten per leerkracht bedroeg 5.90 ($SD = 0.61$).

De leeftijd van de leerkrachten varieerde tussen 22 en 60 jaar ($M = 38.05$, $SD = 9.82$). In het gewoon kleuteronderwijs waren allemaal (100%) vrouwelijke leerkrachten in de steekproef. In het gewoon lager onderwijs waren er 13,8 % mannelijke en 86,2% vrouwelijke leerkrachten in de steekproef. De vertegenwoordiging van het vrije basisonderwijs was 62.1% en het officieel onderwijs was 37.9%. De verhoudingen in de steekproef kwamen vrij goed overeen met de onderwijsstatistieken 2013-2014 (respectievelijk voor geslachtsverdeling 14,3% mannen en 85,7% vrouwen en voor onderwijsnet 63% vrij onderwijs en 37% officieel onderwijs).

Tabel 1 geeft een totaaloverzicht voor het geslacht per onderwijsniveau. Tabel 2 en Tabel 3 geven een overzicht van de geslachtverdeling per leerjaar. Voor de huidige steekproef is gebruik gemaakt van een cluster- en area-sampling (= kostenbesparend). Hierdoor is enkel de geslachtsverdeling als representatief te beschouwen voor de huidige leerlingenpopulatie in het Vlaamse basisonderwijs.

Tabel 1. *Overzicht geslachtsverdeling per onderwijsniveau*

ONDERWIJSNIVEAU		GESLACHT		
		Jongens	Meisje	Totaal
Kleuteronderwijs	N	194	224	418
	%	11.1	12.8	23.8
Lager onderwijs	N	671	664	1335
	%	38.3	37.9	76.2
Totaal	N	865	888	1753
	%	49.3	50.7	100.0

Tabel 2. *Overzicht geslachtsverdeling per leerjaar kleuteronderwijs*

KLEUTERONDERWIJS		GESLACHT		
		Jongen	Meisje	Totaal
Eerste kleuterklas	N	69	62	131
	%	52.7	47.3	100
Tweede kleuterklas	N	57	81	138
	%	41.3	58.7	100
Derde kleuterklas	N	68	81	149
	%	45.6	54.4	100
Totaal	N	194	224	418
	%	46.4	53.6	100

Tabel 3. *Overzicht geslachtsverdeling per leerjaar lager onderwijs*

LAGER ONDERWIJS		GESLACHT		
		Jongen	Meisje	Totaal
Eerste leerjaar	N	124	114	238
	%	52.1	47.9	100
Tweede leerjaar	N	99	109	208
	%	47.6	52.4	100
Derde leerjaar	N	113	114	227
	%	49.8	50.2	100
Vierde leerjaar	N	118	115	233
	%	50.6	49.4	100
Vijfde leerjaar	N	106	97	203
	%	52.2	47.8	100
Zesde leerjaar	N	111	115	226
	%	49.1	50.9	100
Totaal	N	671	664	1335
	%	50.3	49.7	100

Procedure

Dit normeringsonderzoek werd uitgevoerd door studenten bachelor in de Toegepaste Psychologie van de Thomas More hogeschool Antwerpen Sarah Bosmans, Valérie Boudin, Anne Daneels, Simon Hens, Kim Lauwers, Hanne Palmers, Anneleen Peeters, Isabelle Plender, Karolien van der Donck, Marijke Van Santfoort in kader van hun bachelorproef onder begeleiding van onderzoekspromotoren dr. Ivo Bernaerts en dr. Ellen D'Haenens, in de periode november 2010 - juni 2013.

De studenten hebben hun eigen sociaal netwerk gebruikt om basisscholen te contacteren verspreid in de vijf Vlaamse provincies. Wanneer een school instemde om mee te werken, werden per klasgroep aselect minstens zes leerlingen geselecteerd op basis van een vooraf opgestelde standaardregel. De leerkracht startte vanuit de alfabetische klaslijst met de eerste en de laatste leerling. In de vervolgkeuze wisselde de leerkracht af tussen het geslacht totdat de leerkracht evenveel jongens als meisjes geselecteerd had. Aan deze selectie waren twee voorwaarden verbonden. De eerste voorwaarde was dat het leeftijdsbereik van de geselecteerde leerling moest liggen voor het kleuteronderwijs tussen 3 jaar en 5 jaar en 11 maanden en voor het lager onderwijs tussen 6 jaar en 12 jaar. Een tweede voorwaarde hield in dat de leerling minstens 6 weken bij de leerkracht de klas volgde zodat de leerkracht de leerling voldoende kende. De leerkracht vulde na toestemming van de ouders de LLRV-vragenlijst in voor elke geselecteerde leerling. De invultijd bedroeg maximum 10 minuten. Bij weigering van de ouders werd de volgende leerling van de klaslijst gekozen.

In het kleuteronderwijs werd de criteriumvaliditeit getoetst door aan de ouders te vragen naar het schools welbevinden van hun kind en in welke mate ze zich zorgen maken over de ontwikkeling en het welbevinden van hun kind. Voor de schaal Welbevinden werden vier vragen opgesteld: (1) Gaat je kind in het algemeen graag naar school? (2) Voelt je kind zich in het algemeen prettig op school? (3) Voelt je kind zich in het algemeen prettig bij de kleuterleidster(s)? (4) Voelt je kind zich in het algemeen prettig bij de andere kinderen in de klas? De antwoorden op deze vier vragen werden gesommeerd. Cronbachs alfa van deze schaal bedroeg .83.

In vier lagere scholen werd als indicatie van de betrouwbaarheid (stabiliteit) voor 70 leerlingen na een periode van twee maanden de LLRV-vragenlijst opnieuw ingevuld door dezelfde leerkrachten.

Kwaliteitscontrole psychometrische eigenschappen LLRV

Vooreerst werd de Cronbachs alfa berekend als een maat van interne consistentie van de LLRV-schalen. We hanteren de criteria van COTAN die gesteld worden aan instrumenten in het kader van individuele diagnostische beslissingen. Voor individueel gebruik worden de waarden tussen .80 - .90 als voldoende en .90 en hoger als goed betrouwbaar beschouwd. In deze Vlaamse steekproef zijn alle coëfficiënten van voldoende niveau. De schaal Conflict scoort zelfs ruim voldoende tot goed.

Tabel 4 toont de respectievelijke coëfficiënten per onderwijsniveau opgedeeld voor geslacht en de totale groep. We rapporteren de coëfficiënten per onderwijsniveau (kleuter en lager onderwijs). Voor het lager onderwijs maken we daarnaast nog een onderscheid tussen de onderbouw (1^{ste}- 2^{de} - 3^{de} leerjaar) en bovenbouw (4^{de}- 5^{de}- 6^{de} leerjaar). Telkens worden de alfa's vermeld van de totale groep en van jongens en meisjes apart.

Voor de stabiliteit (test-hertest betrouwbaarheid) werden Pearson-product-moment correlatiecoëfficiënten berekend tussen de vragenlijstresultaten van de eerste testing en de hertesting (interval van twee maanden) voor een kleine steekproef in het lager onderwijs (N = 70). Voor de grootte van de samenhang werd de regel van de COTAN en het CAP-vademecum vzw gehanteerd, namelijk dat de samenhang goed is als die hoger is dan .70 (Evers, 2004). De onderzoeksresultaten wezen op een goede samenhang. Tabel 5 toont de resultaten.

Tabel 4. Overzicht Cronbachs alfa per onderwijsniveau en geslacht

ONDERWIJSNIVEAU	NABIJHEID	CONFLICT	AFHANKELIJKHEID	LLRV-TOTAAL
KLEUTERONDERWIJS				
Jongens	.82	.88	.83	.81
Meisjes	.80	.88	.83	.79
Totaal	.81	.88	.83	.80
LAGER ONDERWIJS (LO)				
ONDERBOUW (123)				
Jongens	.84	.92	.81	.82
Meisjes	.84	.91	.82	.82
Totaal	.85	.91	.82	.82
BOVENBOUW (456)				
Jongens	.83	.90	.78	.79
Meisjes	.78	.88	.80	.80
Totaal	.83	.89	.79	.79
TOTALE GROEP LO				
Jongens	.83	.91	.80	.81
Meisjes	.84	.90	.81	.81
Totaal	.84	.91	.80	.81
TOTALE GROEP BASISONDERWIJS				
Jongens	.84	.90	.81	.81
Meisjes	.93	.89	.81	.80
Totaal	.84	.90	.81	.80

Tabel 5. Pearson-correlaties voor 1^{ste} testing en hertesting LLRV-schalen en LLR-totaal

	N	NABIJHEID HERTESTING	CONFLICT HERTESTING	AFHANKELIJKHEID HERTESTING	LLRV TOTAAL HERTESTING
1. NABIJHEID	70	.76**	-	-	-
2. CONFLICT	70	-	.83**	-	-
3. AFHANKELIJKHEID	70	-	-	.76**	-
4. LLRV-TOTAAL	70	-	-	-	.85**

** $P < .001$

Voor de criteriumvaliditeit werd vastgesteld dat de LLRV-vragenlijsten in het kleuteronderwijs significant (laag) correleren met de ouderrapportages voor de schaal Welbevinden van de kleuter en dit in de verwachte richting. De correlaties waren respectievelijk voor de schaal Nabijheid $r = .14$, $p = .01$, voor Conflict $r = -.19$, $p < .001$, voor Afhankelijkheid $r = -.19$, $p < .001$ en voor LLRV-Totaal $r = .23$, $p < .001$.

In de LLRV-handleiding (Koomen et al., 2007) vindt men een overzicht van eerder onderzoek in Vlaanderen dat de betrouwbaarheid en validiteit van de LLRV bijkomend ondersteunt.

Onderzoek naar onderwijsniveau-, klas- en geslachtsverschillen

In functie van het opstellen van de normtabelleten werden onderwijsniveauverschillen (kleuter versus lager onderwijs) en geslachtsverschillen geanalyseerd via GLM multivariate variantieanalyses. In tegenstelling tot de Nederlandse normen hebben we er voor gekozen om te werken op klasniveau (in termen van leerjaren) en niet op leeftijdsniveau (in termen van leeftijdsgroepen). We zijn ervan uitgegaan dat de LLRV-vragenlijst veeleer peilt naar een 'klasgebeuren', namelijk naar de interactie tussen een leerkracht en een leerling die dus verloopt binnen haar/zijn klas.

Zowel voor geslacht als voor onderwijsniveau werden significante verschillen vastgesteld, respectievelijk multivariate $F(3, 1723) = 19.06, p < .001$ en multivariate $F(3, 1723) = 125.07, p < .001$. Voor onderwijsniveau waren de verschillen tussen het kleuteronderwijs en lager onderwijs voor de drie schalen en LLRV-totaal significant ($p < .001$). De scores voor de LLRV-totaal en Nabijheid waren hoger voor het kleuteronderwijs dan voor het lager onderwijs; die voor Conflict en Afhankelijkheid waren lager.

Binnen het gewoon kleuteronderwijs werd enkel een verschil vastgesteld tussen de drie kleuterklassen voor de schaal Afhankelijkheid, $F(2, 407) = 9.98, p < .001$. De eerste kleuterklas ($M = 12.67, SD = 4.79$) scoorde significant hoger dan de tweede ($M = 11.28, SD = 4.65$) en derde kleuterklas ($M = 10.11, SD = 4.51$). Tussen de tweede en derde kleuterklas was het verschil niet significant ($p = .110$).

Binnen het gewoon lager onderwijs werden er enkele leerjaarverschillen vastgesteld binnen de subschalen Conflict (multivariate $F(5, 1335) = 3.29, p < .001$) en Afhankelijkheid (multivariate $F(5, 1335) = 3.67, p < .001$). De significante verschillen waren te vinden tussen het vijfde leerjaar met het eerste en het vijfde leerjaar met het derde leerjaar. Voor LLRV-Totaal en subschaal Nabijheid werden geen significante verschillen vastgesteld tussen de leerjaren, respectievelijk multivariate $F(5, 1335) = 2.07, p = .07$ en multivariate $F(5, 1335) = 1.24, p = .29$.

Significante verschillen in de scores werden gevonden tussen het kleuteronderwijs - lager onderwijs onderbouw (1-2-3) en lager onderwijs bovenbouw (4-5-6) zowel voor de drie subschalen, respectievelijk Nabijheid (multivariate $F(2, 1723) = 142.28, p < .001$), Conflict (multivariate $F(2, 1723) = 9.23, p < .001$) en Afhankelijkheid (multivariate $F(2, 1723) = 13.39, p < .001$) als voor LLRV-Totaal (multivariate $F(2, 1723) = 65.97, p < .001$).

Voor wat betreft geslacht stelden we vast dat leerkrachten de relatie met meisjes gemiddeld genomen als positiever percipiëren dan de relatie met jongens. Zowel in het kleuteronderwijs, als in de onderbouw en bovenbouw van het lager onderwijs, zijn de scores voor de LLRV-totaal en voor Nabijheid significant hoger voor meisjes dan voor jongens. De scores voor Conflict zijn telkens significant lager voor meisjes dan voor jongens. Voor Afhankelijkheid werd hetzij geen geslachtsverschil gevonden (kleuteronderwijs en bovenbouw lager onderwijs), hetzij significant lagere scores voor jongens (onderbouw lager onderwijs; totale groep basisonderwijs en lager onderwijs). Het is opvallend dat over heel het basisonderwijs vrij weinig niveauverschillen vastgesteld werden bij dezelfde subschalen. Het ziet er naar uit dat leerkrachten telkens een 'impliciete normalisatie' uitvoeren zodat gemiddelden per geslacht relatief stabiel blijven.

Op basis van deze statistische vooranalyses werd geconcludeerd dat de Vlaamse normtabelleten best opgesteld werden afzonderlijk voor geslacht en voor elk onderwijsniveau (kleuteronderwijs, lager onderwijs onderbouw en lager onderwijs bovenbouw). Er werd dus geopteerd om niet te werken met leeftijdsgroepen en aparte leerjaren. Het uiteindelijke resultaat is dan ook geworden dat de huidige Vlaamse normen voor LLRV een vrij grove indeling hanteren. Er zijn normtabelleten opgesteld voor drie niveaus: (1) niveau kleuteronderwijs; (2) niveau lager onderwijs onderbouw (leerjaren 1-2-3); (3) niveau lager onderwijs bovenbouw (leerjaren 4-5-6). Binnen elk niveau zijn de normen opgesplitst per geslacht gezien de vastgestelde significante onderlinge verschillen. Tabel 6 toont de significante verschillen per onderwijsniveau en voor geslacht.

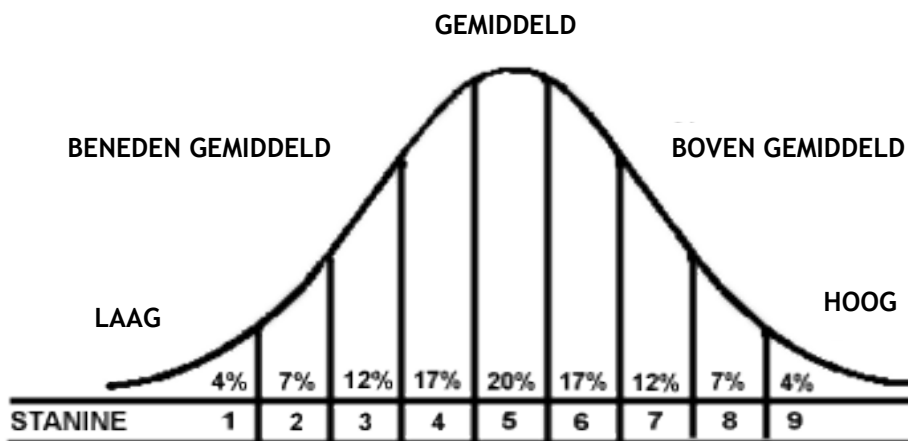
Tabel 6. *Geslachtsverschillen: gemiddelden, standaarddeviaties, F-waarden en significantieniveau*

ONDERWIJSNIVEAU	TOTAAL			JONGENS			MEISJES			F	p
	N	M	SD	N	M	SD	N	M	SD		
KLEUTERONDERWIJS											
Nabijheid	405	46.94	6.20	195	46.11	6.40	223	47.66	5.94	6.15	.014
Conflict	407	16.59	6.77	195	17.55	6.96	223	15.76	6.50	6.14	.014
Afhankelijkheid	408	11.33	4.75	195	11.17	4.68	223	11.47	4.82	0.46	.498
LLRV-Totaal	394	121.11	12.08	195	119.55	13.25	223	122.46	12.81	4.91	.027
LAGER ONDERWIJS ONDERBOUW (123)											
Nabijheid	677	41.09	6.66	336	39.56	6.75	337	42.61	6.66	37.30	.000
Conflict	677	18.55	8.44	336	19.73	8.96	337	17.38	7.71	13.62	.000
Afhankelijkheid	677	12.88	4.92	336	12.39	4.76	337	13.36	5.02	6.61	.010
LLRV-Totaal	677	111.66	14.67	336	109.43	15.05	337	113.87	13.96	15.76	.000
BOVENBOUW (456)											
Nabijheid	664	40.45	6.64	335	39.10	6.61	327	41.82	6.62	28.82	.000
Conflict	664	17.31	7.40	335	18.74	8.13	327	15.85	6.25	26.26	.000
Afhankelijkheid	664	12.18	4.64	335	11.91	4.56	327	12.45	4.72	2.25	.134
LLRV-Totaal	664	112.95	13.32	335	110.45	14.05	327	115.51	12.04	27.77	.000
TOTALE GROEP LO											
Nabijheid	1331	40.77	6.66	671	39.33	6.68	664	42.22	6.31	65.99	.000
Conflict	1331	17.94	7.96	671	19.24	8.56	664	16.62	7.06	36.95	.004
Afhankelijkheid	1331	12.53	4.79	671	12.15	4.66	664	12.92	4.90	8.48	.000
LLRV-totaal	1331	112.30	14.03	671	109.94	14.55	664	114.68	13.06	39.22	.000
TOTALE GROEP BASISONDERWIJS											
Nabijheid	1746	42.18	7.06	859	40.82	7.19	881	43.56	6.65	68.23	.000
Conflict	1748	17.63	7.71	861	18.86	8.26	881	16.41	6.93	44.09	.000
Afhankelijkheid	1749	12.26	4.80	862	11.94	4.68	881	12.56	7.91	7.44	.006
LLRV-Totaal	1735	114.27	14.31	854	112.00	13.41	875	116.56	13.41	45.04	.000

Enkele beschouwingen ten aanzien van normenconstructie en toepassing

- Alhoewel de Vlaamse totale normeringsgroep ruim voldoende groot is en vrij representatief is samengesteld, is de verhouding tussen de provincies niet voor elke onderwijsniveau even optimaal. De normen blijven dus een eerder benaderend karakter hebben, maar ze zijn voor Vlaanderen zeker te verkiezen boven de Nederlandse normtabellen. De geïnteresseerde lezer zal bij de vergelijking tussen beide normtabellen immers merken dat er verschillen tussen de leerlingen optreden. In het kleuteronderwijs zijn de gemiddelde scores voor de schalen Nabijheid en Afhankelijkheid vergelijkbaar met de Nederlandse scores. Alleen de scores voor Conflict zijn gemiddeld iets lager bij jongens en iets hoger bij meisjes in de Nederlandse steekproef. De verschillen tussen de Nederlandse en Vlaamse steekproef zijn het grootst in het lager onderwijs onderbouw (1-2-3): de gemiddelde scores voor de schaal Conflict zijn daar zowel bij jongens als meisjes in de Nederlandse steekproef lager; Nabijheid scoort in Nederland gemiddeld hoger (vooral substantieel voor meisjes) terwijl Afhankelijkheid in de Vlaamse steekproef hoger scoort. In de bovenbouw (4-5-6) van het lager onderwijs zijn de gemiddelde scores voor Conflict vergelijkbaar met de Nederlandse scores.
- In feite haalt een normering op dergelijke test niet zozeer haar legitimiteit uit het aantal leerlingen, maar voornamelijk ook uit het ruime aantal beoordelaars, met name de leerkrachten die in het onderzoek betrokken werden. In wezen is het een normering op leerkrachten. Met meer dan 200 leerkrachten uit het gewone basisonderwijs, verspreid over heel Vlaanderen en representatief voor het Vrije en Officiële basisonderwijs is hier een voldoende stevige kwaliteitsgarantie aanwezig.
- De LLRV-vragenlijst is in dit Vlaams normeringsonderzoek niet genormeerd binnen het buitengewoon basisonderwijs. Toch kan hij daar ook wel inspiratie bieden op om een handelingsgerichte 'klinisch-ondersteunende' wijze gehanteerd te worden.
- In tegenstelling tot de Nederlandse (continue) normering, zijn de Vlaamse normen rechtstreeks bepaald op basis van de frequentietabellen van de ruwe scores zonder assumpties over een graadueel verlopende ontwikkeling over leeftijd. Deze keuze hangt samen met het gebruik van onderwijsniveau (kleuteronderwijs - lager onderwijs onderbouw - lager onderwijs bovenbouw) in plaats van leeftijdsjaargroepen.
- De gehanteerde normschaal en de gebruikte methode zijn dus verschillend van die in de Nederlandse handleiding. We maken in onze normeringstabellen gebruik van de stanine-meetschaal (zie Figuur 1). Een stanine is een scorevorm die vaak gebruikt wordt in gestandaardiseerde testen die werken met normgroepen. Bij een stanine-meetschaal worden de ruwe testcores telkens genormaliseerd in 9 klassen of stanines waarbij het gemiddelde ligt in stanine 5 (= middelste categorie) en de standaarddeviatie 2 is. Een typische interpretatie van stanine-scores is zeer laag tot laag (1-2), (3) beneden gemiddeld, gemiddeld (4-5-6), boven gemiddeld (7), hoog tot zeer hoog (8-9). In feite voldoen de stanines aan de definitie van genormaliseerde standaardcores. Dit is ook het geval bij de Nederlandse normen, alleen nemen die de kenmerken over van de Wechsler subtests namelijk gemiddelde 10 en standaarddeviatie 3. Voor elke stanine is in de normtabellen ook het overeenkomstige percentiel weergegeven. Door middel van de percentiel-scores kan worden aangegeven waar de LLVR-score op een schaal van 0 tot 100 zich bevindt (zie overzicht in Tabel 7).
- De stanine-normen zijn zo weergegeven dat enkel de ruwe score die aan de bovengrens van het stanine ligt vermeld is. Bijvoorbeeld bij de normen Lager Onderwijs Bovenbouw (4-5-6), groep Meisjes, subschaal Nabijheid staat bij stanine 4 de ruwe score 41 en bij stanine 5 de ruwe score 45. Dit betekent concreet dat alle scores na 41 tot en met 45 zich situeren in stanine 5 (dus 42-43-44-45).

Voor de differentiatie in het laagste stanine (= 1) en hoogste stanine (= 9) geven we aanvullend binnen het stanine de ruwe score die respectievelijk overeenkomt met percentiel 1 (in stanine 1) en percentiel 100 (in stanine 9) in de betrokken normpopulatie.



Figuur 1. Conversiefiguur normen

- Ter aanvulling vindt men ook telkens rechts in de tabellen enkele verdere informatieve normgegevens namelijk het gemiddelde (M), de standaarddeviatie van de ruwe score (SD) en de maximum te behalen score (Max) op de subschalen en de totale schaal. Men zal merken dat Max meestal voorkomt bij percentiel 100 maar dit is statistisch gezien geen must. Het kan immers zijn dat niemand in de normgroep het mogelijke maximum bereikte.
- Bij het aflezen van tabellen komt het regelmatig voor dat een ruwe score (interval) zich spreidt over verschillende stanines. Voor de praktijk is dit een gekend verschijnsel. We stellen voor dat men dan de twee (of meer) stanines samen vermeldt en best niet middelt of er slechts één meeneemt.

Tabel 7. Overzichtstabel Stanine met overeenkomstig percentiel en kwalitatieve interpretatie

Stanine	Percentiel	Interpretatie
1	1 - 4	Zeer laag
2	5 - 12	Laag
3	13 - 24	Beneden gemiddeld
4	25 - 40	Gemiddeld
5	41 - 60	Gemiddeld
6	61 - 76	Gemiddeld
7	77- 88	Boven gemiddeld
8	89 - 96	Hoog
9	97 +	Zeer hoog

LLRV-NORMTABEL KLEUTERONDERWIJS

INTERPRETATIE	ZEER LAAG	LAAG	BENEDEN GEMIDDELD	GEMIDDELD	BOVEN GEMIDDELD	HOOG	ZEER HOOG													
STANINE PERCENTIEL	1	4	12	24	40	60	76	88	96	99	100	M	SD	MAX						
TOTALE GROEP																				
Nabijheid	29	35	39	43	46	50	52	54	55	55	55	46.94	6.20	55						
Conflict	11	11	11	11	13	16	20	24	33	41	46	16.59	6.77	55						
Afhankelijkheid	6	6	6	7	9	12	14	18	22	24	30	11.33	4.75	30						
LLRV-Totaal	84	93	104	113	121	127	131	135	139	140	140	121.11	12.08	140						
JONGENS																				
Nabijheid	21	35	39	42	45	49	51	53	55	55	55	46.11	6.40	55						
Conflict	11	11	11	11	14	18	22	26	33	41	46	17.55	6.96	55						
Afhankelijkheid	6	6	6	7	9	12	14	17	21	24	30	11.17	4.68	30						
LLRV-Totaal	82	92	102	110	118	125	130	134	139	140	240	119.55	13.25	140						
MEISJES																				
Nabijheid	30	35	40	44	47	51	52	54	55	55	55	47.66	5.94	55						
Conflict	11	11	11	11	12	15	18	23	32	43	46	15.76	6.50	55						
Afhankelijkheid	6	6	6	7	10	12	15	18	22	25	28	11.47	4.82	30						
LLRV-Totaal	84	94	105	115	122	128	134	135	139	140	140	122.46	12.81	140						

LLRV-NORMTABEL LAGER ONDERWIJS ONDERBOUW (1^{ste} , 2^{de} en 3^{de} leerjaar)

INTERPRETATIE	ZEER LAAG		LAAG		BENEDEN GEMIDDELD		GEMIDDELD		BOVEN GEMIDDELD		HOOG		ZEER HOOG					
	1	4	12	24	40	60	76	88	96	99	100	M	SD	MAX				
TOTALE GROEP																		
Nabijheid	24	28	33	37	40	43	46	49	51	54	54	41.04	6.68	55				
Conflict	11	11	11	12	14	18	23	30	38	44	52	18.56	8.44	55				
Afhankelijkheid	6	6	7	9	11	14	16	19	23	26	30	12.89	4.91	30				
LLRV-Totaal	70	80	93	103	110	118	123	127	132	135	136	111.59	14.69	140				
JONGENS																		
Nabijheid	22	27	31	35	38	42	45	48	51	51	54	39.56	6.75	55				
Conflict	11	11	11	12	14	20	25	32	40	48	52	19.73	8.96	55				
Afhankelijkheid	6	6	7	8	10	13	16	18	22	26	29	12.39	4.76	30				
LLRV-Totaal	69	78	90	99	108	116	121	125	131	135	136	109.43	15.05	140				
MEISJES																		
Nabijheid	25	29	35	39	42	45	47	50	51	55	55	42.61	6.21	55				
Conflict	11	11	11	11	13	16	21	28	36	42	44	17.38	7.71	55				
Afhankelijkheid	6	6	8	9	11	14	17	20	23	27	30	13.36	5.02	30				
LLRV-Totaal	72	82	95	105	114	120	124	128	132	136	136	113.87	13.96	140				

LLRV-NORMTABEL LAGER ONDERWIJS BOVENBOUW (4^{de}, 5^{de} en 6^{de} leerjaar)

INTERPRETATIE	ZEER LAAG		LAAG		BENEDEN GEMIDDELD		GEMIDDELD		BOVEN GEMIDDELD		HOOG		ZEER HOOG					
	1	4	12	24	40	60	76	88	96	99	100	M	SD	MAX				
TOTALE GROEP																		
Nabijheid	23	27	32	36	39	43	46	48	51	52	55	40.45	6.53	55				
Conflict	11	11	11	11	13	16	21	27	34	41	48	17.32	7.39	55				
Afhankelijkheid	6	6	7	8	10	13	15	18	22	24	26	12.18	4.64	30				
LLRV-Totaal	73	84	97	104	112	119	123	127	131	134	140	112.95	13.31	140				
JONGENS																		
Nabijheid	22	26	31	35	38	41	44	47	50	52	55	39.10	6.61	55				
Conflict	11	11	11	12	14	18	24	30	37	44	48	18.74	8.13	55				
Afhankelijkheid	6	6	6	8	10	13	15	18	22	25	28	11.91	4.56	30				
LLRV-Totaal	71	79	93	101	110	117	121	125	129	134	140	110.45	14.05	140				
MEISJES																		
Nabijheid	23	29	34	37	41	45	46	49	51	52	55	41.82	6.40	55				
Conflict	11	11	11	11	12	15	18	24	32	38	43	15.85	6.25	55				
Afhankelijkheid	6	6	7	8	10	13	16	19	22	24	26	12.45	4.72	30				
LLRV-Totaal	76	90	101	107	114	121	125	128	132	135	137	115.51	12.04	140				

BIBLIOGRAFIE

- Buyse, E., & Koomen, H., & Verschueren, K. (2007). *Handboek diagnostiek in de leerlingenbegeleiding*, Hoofdstuk 14: Interacties tussen leerkrachten en leerlingen (pp. 231-245). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Buyse, E., Verschueren, K., & Doumen, S. (2010). De psychosociale ontwikkeling van jonge kinderen: Kunnen goede (relaties met) leerkrachten het verschil maken? *Caleidoscoop: Spiegel van Eigentijdse Begeleiding*, 22(2), 11-19.
- Buyse, E., Verschueren, K., & Doumen, S. (2011). Preschoolers' attachment to mother and risk for adjustment problems in kindergarten: Can teachers make a difference? *Social Development*, 20, 33-50
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Doumen, S., Buyse, E., & Verschueren, K. (2009). Agressief gedrag en conflict in de leerkracht-leerlingrelatie: Een doorbreekbare spiraal? *Caleidoscoop: Spiegel van Eigentijdse Begeleiding*, 21(4), 4-9.
- Doumen, S., Verschueren, K., Buyse, E., Germeijs, V., Luyckx, K., & Soenens, B. (2008). Reciprocal relations between teacher-child conflict and aggressive behavior in kindergarten: A three-wave longitudinal study. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 37, 588-599.
- Evers, A., Vliet-Mulder, J.C. van, & Groot, C.J. (2004) *Documentatie van tests en testresearch in Nederland, aanvulling 2004/02 (COTAN)*. Amsterdam: Boom test uitgevers.
- Ewing, A. R., & Taylor, A. R. (2009). The role of child gender and ethnicity in teacher-child relationship quality and children's behavioral adjustment in preschool. *Early Childhood Research Quarterly*, 24(1), 92-105.
- Hamre, B. K., & Pianta, R. (2010). Classroom environments and developmental processes: Conceptualization, measurement, & improvement. In J. L. Meece, & J. S. Eccles (Eds.), *Handbook of research on schools, schooling and human development* (pp. 25-41). New York: Routledge.
- Koomen, H., Pianta, R., & Verschueren, K. (2007). LLRV: Leerling leerkracht relatievragenlijst. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Koomen, H., Verschueren, K., Van Schooten, E., Jak, S., Pianta, R. (2012). Validating the Student-Teacher Relationship Scale: testing factor structure and measurement invariance across child gender and age in a Dutch sample. *Journal of School Psychology*, 50, 215-234.
- Mashburn, A. J., & Pianta, R. C. (2006). Social Relationships and School Readiness. *Early Education and Development*, 17(1), 151-176.
- Pianta, R. C., & Hamre, B. K. (2009). Classroom processes and positive youth development: Conceptualizing, measuring, and improving the capacity of interactions between teachers and students. *New Directions for Youth Development*, (121), 33-46. doi:10.1002/yd.295
- Pianta, R. C., Hamre, B., & Stuhlman, M. (2003). Relationships between teachers and children. In W. M. Reynolds & G. E. Miller (Eds.), *Handbook of psychology: Educational psychology* (Vol. 7, pp. 199-234). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

- Sabol, T.J., & Pianta, R.C. (2012). Recent trends in research on teacher-child relationships. *Attachment and Human Development, 14*, 213-231.
- Saft, E. W., & Pianta, R. C. (2001). Teachers' perceptions of their relationships with students: Effects of child age, gender, and ethnicity of teachers and children. *School Psychology Quarterly, 16*(2), 125-141. doi:10.1521/scpq.16.2.125.18698
- Spilt, J. L., Koomen, H. M. Y., Thijs, J. T., & van der Leij, A. (2012). Supporting teachers' relationships with disruptive children: The potential of relationship-focused reflection. *Attachment & Human Development, 14*, 305-318.
- Vancraeyveldt, C., Verschueren, K., Wouters, S., Van Craeyveldt, S., Van Den Noortgate, W., Colpin, H. (2015). Improving teacher-child relationship quality and teacher-rated behavioral adjustment amongst externalizing preschoolers: Effects of a two-component intervention. *Journal of Abnormal Child Psychology, 43* (2), 243-257.